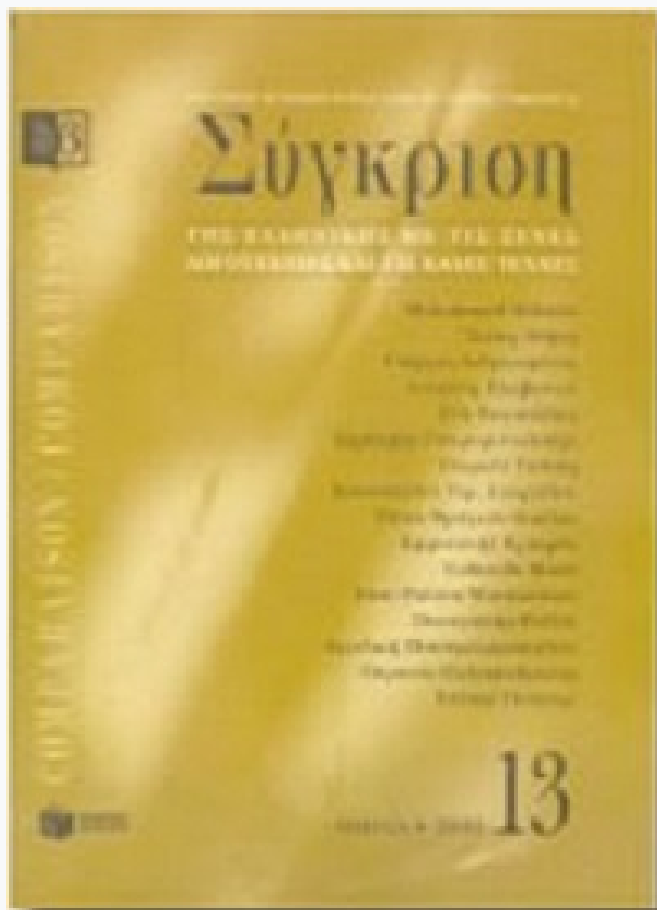

Σύγκριση

Τόμ. 13 (2002)

Μνήμη και ταυτότητα: Παρατηρήσεις σε ορισμένα κείμενα της ελληνικής διασποράς στη Γαλλία τον 20ό αι.

Ουρανία Πολυκανδριώτη

doi: [10.12681/comparison.10137](https://doi.org/10.12681/comparison.10137)

Copyright © 2016, Ουρανία Πολυκανδριώτη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πολυκανδριώτη Ο. (2017). Μνήμη και ταυτότητα: Παρατηρήσεις σε ορισμένα κείμενα της ελληνικής διασποράς στη Γαλλία τον 20ό αι. *Σύγκριση*, 13, 105–119. <https://doi.org/10.12681/comparison.10137>

Μνήμη και ταυτότητα.

Παρατηρήσεις σε ορισμένα κείμενα της ελληνικής διασποράς στη Γαλλία τον 20ό αι.¹

Μετανάστευση, μετοικεσία, εκπατρισμός, εξορία είναι έννοιες που αναφέρονται σε καταστάσεις συλλογικές όσο και ατομικές και παραπέμπουν πάντα σε μια πραγματικότητα δύσκολα βιωμένη και πολλές φορές οδυνηρή, την πραγματικότητα του ξεριζωμού. Η λέξη «ξεριζωμός» εκφράζει με ιδιαίτερο τρόπο την κατάσταση του εκπατρισμένου, αποδίδοντας με βιωματική φόρτιση τόσο τη γεωγραφική απομάκρυνση όσο και την υπαρξιακή αποξένωση από τις οικογενειακές και εθνικές ρίζες. Ο ξεριζωμός, είτε είναι αναγκαστικός είτε εθελούσιος, εμπεριέχει πολλαπλές αντιπαραθέσεις και απομακρύνσεις, την αντιπαράθεση του ατόμου με το σύνολο, την αντιπαράθεση με την πολιτισμική διαφορετικότητα του άλλου, την αντιπαράθεση της κοινωνίας που φιλοξενεί με την κοινωνία προέλευσης, που και αυτή έχει πια τόσο πολύ απομακρυνθεί, ώστε να γίνει ξένη, την αντιπαράθεση της μνήμης του παρελθόντος με τη σύγχρονη πραγματικότητα. Ο ξεριζωμός συνυφάνεται με την ανάγκη, τη δυσκολία ή και την άρνηση προσαρμογής σε μια νέα κοινωνία και θέτει το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας, διατηρημένης ή χαμένης, ατομικής και συλλογικής, ζήτημα που συνεχώς ανακύπτει με διάφορες μορφές.

Ο όρος «διασπορά», όπως είναι γνωστό, προέρχεται από την ιστορία του εβραϊκού λαού και «ως έννοια, αναγκαστικά εμπεριέχει την αναφορά σε ένα κέντρο, σημείο αφετηρίας σύνθετων σχέσεων, αληθινών ή συμβολικών, ανάμεσα σε πρόσωπα ή ομάδες που αισθάνονται αλληλέγγυα σε διαφορετικά επίπεδα και τομείς».² Σε ό,τι αφορά την ελληνική πραγματικότητα, ο όρος απέκτησε με το πέρασμα του χρόνου διττή σημασία στις συνειδήσεις, τόσο θετική όσο και αρνητική, αποκαλύπτοντας φόβο μαζί και υπερηφάνεια: το φόβο διαμελισμού του έθνους αλλά και την υπερηφάνεια για την υπεροχή του σε ό,τι αφορά την ικανότητά του για επιβίωση, για διάκριση στους ξένους τόπους και τελικά για την ικανότητα διατήρησης μιας ταυτότητας. Ο εκπατρισμός των Ελλήνων είναι άλλωστε συνδεδεμένος με την ίδια τους την ιστορία και ανάγεται στην αρχαιότητα. Στη σύγχρονη εποχή, παράγοντες ιστορικο-πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί διαμορφώνουν την ιδιαίτερη

φυσιογνωμία του κάθε μεταναστευτικού ρεύματος ανάλογα με τη χώρα προορισμού του. Οι ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα η Ιταλία, η Γαλλία, η Αυστρία και οι βαλκανικές χώρες, όπως η Ρουμανία και η Βουλγαρία, δέχτηκαν διανοούμενους, εμπόρους και κάθε λογής επιχειρηματίες που αναζητούσαν πνευματικό και οικονομικό καταφύγιο κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα. Στην πρόσφατη ιστορία, και ιδίως κατά την περίοδο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η Γερμανία, η Αμερική, ο Καναδάς και η Αυστραλία εκφράζουν την ελπίδα μιας οικονομικής κυρίως ανάταξης.

Η διασπορά, μέσα από το σύνθετο χαρακτήρα της, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «η ιστορία ενός διαμελισμού, μύθος / μνήμες της πατρίδας, αποξένωση μέσα στη χώρα υποδοχής (κακός οικοδεσπότης;), επιθυμία για μια πιθανή επιστροφή, διαρκής υποστήριξη της πατρίδας και μια συλλογική ταυτότητα που ορίζεται καθοριστικά από τη σχέση αυτή³». Η λογοτεχνία μεταφέρει και αναπαριστά όλες τις πτυχές της προσωπικής διαδρομής του εκπατρισμένου.⁴ Η διαδρομή όμως είναι αμφίδρομη, γιατί η επιθυμητή κοινωνική προσαρμογή και η υιοθέτηση του πολιτισμικού περιβάλλοντος του άλλου θα μπορούσαν ενδεχομένως να σηματοδοτήσουν την απώλεια της ταυτότητας, ενώ, αντίστροφα, η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας θα μπορούσε να σημάνει διάθεση εθνικιστική και αποκλεισμό από το νέο κοινωνικό περιβάλλον.

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται η λειτουργία της μνήμης σε σχέση με την ιστορία και την παράδοση, και η προσπάθεια διαμόρφωσης ταυτότητας έτσι όπως εκφράζονται στο λογοτεχνικό έργο Ελλήνων που είτε ζουν είτε έζησαν στη Γαλλία και έγραψαν είτε στα ελληνικά είτε στα γαλλικά. Ορισμένες μεθοδολογικές διευκρινίσεις είναι αρχικά απαραίτητες. Μελετώνται εδώ ορισμένοι μόνο συγγραφείς, για τους οποίους η Γαλλία υπήρξε είτε η χώρα γέννησής τους είτε η χώρα της ελεύθερης επιλογής τους. Στην πρώτη περίπτωση πρόκειται για την απουσία προσωπικής μνήμης συνδεδεμένης με τη χώρα της γενεαλογικής προέλευσης και στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για την εθελούσια απομάκρυνση από τη χώρα αυτή προς όφελος μιας άλλης. Πρόκειται δηλαδή για καταστάσεις που θέτουν με τον πιο έντονο τρόπο το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας και εκφράζονται μέσα από τη μυθοπλασία και τον αυτοβιογραφικό λόγο. Γιατί, όπως θα προσπαθήσουμε να αποδείξουμε, αυτοί οι δυο τρόποι γραφής διασταυρώνονται και αλληλοσυμπληρώνονται, αποκαλύπτοντας κάποιες βαθύτερες πτυχές στη λειτουργία της ιστορικής μνήμης και στην αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας.

Η Γαλλία αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση ανάμεσα σε όλες τις χώρες που δέχτηκαν τα μεταναστευτικά ρεύματα, από την Ελλάδα κυ-

ρίως, γιατί υπήρξε ένας κατεξοχήν πόλος έλξης διανοομένων. Δεν πρόκειται πάντα για αναγκαστική εξορία που υπαγορεύεται από οικονομικούς λόγους, αλλά συχνά για έναν εθελούσιο εκπατρισμό, για μια πράξη πολιτικής και πολιτισμικής αμφισβήτησης της ελληνικής πραγματικότητας. Η προϊστορία της προτίμησης των διανοομένων για τη Γαλλία ανάγεται στο 18ο αιώνα.⁵ Το έδαφος υπήρξε γόνιμο για τους υπόδουλους Έλληνες, που κατέφυγαν εκεί κυρίως χάρη στη μεγάλη ανάπτυξη των κλασικών σπουδών. Σε μια αντίστροφη λογική, η επανέγνωση και η αναβάθμιση του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος μέσα από τη γαλλική κλασική παιδεία οδήγησε τους Έλληνες του Διαφωτισμού στη συνειδητοποίηση μιας άρρηκτης γενεαλογικής διαδρομής από την αρχαιότητα και συντέλεσε στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και ταυτότητας. Ο δρόμος για την πολιτική ανεξαρτησία του έθνους περνούσε έτσι και μέσα από την πολιτισμική του αναγέννηση, η οποία ήταν κατά πολύ βασισμένη στην ανάδυση του αρχαίου παρελθόντος.

Κατά τη διάρκεια της επτάχρονης δικτατορίας, εκπατρισμένοι με τη θέλησή τους ή και χωρίς αυτήν, εξαιτίας των πολιτικών καταδιώξεων και της στέρησης της ελευθερίας, πολλοί Έλληνες διανοούμενοι συγκεντρώνονται στο Παρίσι, που γίνεται και πάλι πόλος έλξης, ένας μυθικός τόπος νέων ιδεολογικών ανταλλαγών. Ωστόσο, οι ρόλοι είναι σαφείς και ο εχθρός ξεκάθαρα ορατός. Μια πολιτικοποιημένη λογοτεχνία, μια λογοτεχνία αγωνιστική αρχίζει να δημιουργείται, να εκδίδεται και να διαβάζεται από μια κοινωνία που ήταν απολύτως φιλικά διακείμενη. Το Ζ του Βασίλη Βασιλικού και οι *Τελευταίοι Βάρβαροι* του Άρη Φακίνου εκφράζουν ακριβώς αυτές τις τάσεις. Η εκδοτική τους επιτυχία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εθνική τους προέλευση και στον πολιτικό στόχο που υπηρετούν. Ωστόσο, για ορισμένους από τους συγγραφείς αυτούς, όπως για παράδειγμα για το Βασίλη Αλεξάκη αλλά και για τον Άρη Φακίνο, η καταπίεση και η απογοήτευση που νιώθουν για τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, καθώς και οι δεσμοί που διατηρούν με τη Γαλλία για λόγους προσωπικούς και επαγγελματικούς, τους οδήγησαν σε μια πράξη αμφισβήτησης, στην οριστική απόφασή τους να μην ξαναγυρίσουν ποτέ στην Ελλάδα. Οι πολιτισμικές τους αντιστάσεις δοκιμάζονται, πολλές φορές σε βάρος ακόμα και της μητρικής τους γλώσσας, χωρίς ποτέ ωστόσο οι ίδιοι να απαρνηθούν την εθνική τους ταυτότητα.⁶ Αφιερώνονται έτσι στην αναζήτηση μιας νέας ταυτότητας, στην αναζήτηση του δρόμου που θα μπορούσε να εκφράσει, στο εσωτερικό μιας ξένης πολιτισμικής πραγματικότητας, τόσο την αμφισβήτησή τους όσο και την αφοσίωσή τους στη χώρα της προέλευσής τους.

Η υπόσταση του μετανάστη έχει άσβηστα τα σημάδια της διαφοράς και της ετερότητας, συχνά ακόμα και όταν πρόκειται για μετανά-

στες δεύτερης ή τρίτης γενιάς. Η πολύ προγενέστερη περίπτωση του Clément Lépidis (ψευδώνυμο του Κλεάνθη Τσελεβίδη), γόνου ελληνικής οικογένειας από τη Μικρά Ασία, προσφύγων στη Γαλλία στις αρχές του αιώνα, είναι χαρακτηριστική αυτής της διαδικασίας προσαρμογής στο νέο κοινωνικό σύνολο μέσα από τα πολιτισμικά απομεινάρια μιας μακρινής προέλευσης. Ο Clément Lépidis, πολιτογραφημένος Γάλλος, δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει στο έργο του μια θεματολογία σχετική με την Ελλάδα και με τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας και της Κύπρου.

Ο Clément Lépidis, ο Βασίλης Αλεξάκης και ο Άρης Φακίνος, εκπαιδισμένοι στη Γαλλία, προέρχονται από διαφορετικές πραγματικότητες και ο καθένας από την πλευρά του αναζητά, μέσα από τη λογοτεχνική δημιουργία, έναν τρόπο να ξεκαθαρίσει τις προβληματικές σχέσεις του με την Ελλάδα, μια Ελλάδα άγνωστη ή υπό αμφισβήτηση, ξεχασμένη ή εγκαταλειμμένη, μακρινή και συγχρόνως κοντινή. Στο βάθος, καθένας τους δίνει μια διαφορετική αφηγηματολογική λύση σε ένα πρόβλημα που επιμένει με ένταση, ακριβώς επειδή έχει σχέση με την εμπειρία του ξεριζωμού και της συνυφασμένης με αυτόν ετερότητας, της πολιτισμικής ετερότητας (Clément Lépidis), της υπαρκτικής ετερότητας (Βασίλης Αλεξάκης) και της ιδεολογικής ετερότητας (Άρης Φακίνος). Ο καθένας τους αναζητά μια ταυτότητα, δουλεμένη ανάμεσα σε δυο διαφορετικούς πολιτισμούς, ανάμεσα στη χώρα της γέννησής του και στη χώρα υποδοχής. Και οι τρεις όμως κοιτούν μέσα στο συλλογικό παρελθόν για να χτίσουν την ταυτότητα του μέλλοντός τους.

Η ταυτότητα και η μνήμη είναι αλληλένδετες. Η πολιτισμική ταυτότητα αναδύεται μέσα από τη συλλογική μνήμη και στηρίζεται σε αναπαραστάσεις που είναι κοινές στα μέλη μιας ομάδας, αναπαραστάσεις σχετικές με την προέλευση, τις ρίζες, την ιστορία και τη φύση της ομάδας αυτής. Η μνήμη του παρελθόντος, η μνήμη του χώρου, η μνήμη της παιδικής ηλικίας είναι νοητικές αναπαραστάσεις τόσο της ατομικής όσο και της κοινής εμπειρίας, αποτελούν δηλαδή ένα πολιτισμικό θεμέλιο κοινό στα μέλη μιας ομάδας. Η πολιτισμική ταυτότητα δεν είναι ωστόσο κάτι το σταθερό, με χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να οριστούν με αντικειμενικό τρόπο, αλλά μπορεί να παραλλάσσει «μέσα στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, αντιδράσεων και δια-δράσεων —καταστάσεις, περιβάλλον, περιστάσεις— από όπου αναδύεται η αίσθηση ότι ανήκεις κάπου, και από όπου προκύπτουν επίσης εικόνες του κόσμου εθνοτικές και εικόνες ταυτότητας».⁷ Η απομάκρυνση από την πατρίδα αποκαλύπτει την ανάγκη να ανήκουμε κάπου, την ανάγκη να επαναπροσδιορίσουμε τον κόσμο στον οποίο ανήκουμε, να ορίσουμε και πάλι την καθημερινότητα στην οποία θέλουμε ή νομίζουμε ότι ανήκουμε. Η αναζήτηση της ταυτότητας είναι συνεπώς συνυφασμένη με τη

μετοικεσία, ακόμα και όταν πρόκειται για εθελούσια απομάκρυνση από την πατρίδα. Η απομάκρυνση αυτή συνεπάγεται και συχνά επιβάλλει την επανεκτίμηση όλων των σχέσεων που μας συνδέουν με την παράδοση, την ιστορία, τους ανθρώπους, το πολιτισμικό μας περιβάλλον, και τελικά μας εξαναγκάζει στη δημιουργία μιας νέας σχέσης με τη μακρινή πατρίδα, την ιστορία της και με όλα όσα την ορίζουν.

Ο αυτοβιογραφικός λόγος, ως αφηγηματική ανασυγκρότηση και οργάνωση του παρελθόντος σε μια νέα ενότητα, περιεκτική και συνεκτική, δομεί τη βιωμένη εμπειρία έτσι ώστε να της προσδώσει ένα νόημα. Κάθε αυτοβιογραφική πράξη είναι εκ των πραγμάτων επιλεκτική, ερμηνευτική και κατά συνέπεια θα μπορούσε να θεωρηθεί και μυθοπλαστική: η αυτοβιογραφία αποτελεί μια νοητική αναπαράσταση της ταυτότητας, αλλοιωμένης όμως μέσα από το φίλτρο του παρόντος της γραφής, αλλοιωμένης ακόμα και μέσα από το φίλτρο της ίδιας της ανάμνησης μέσα στην οποία συμπυκνώνονται η προσωπική μνήμη, η οικογενειακή μνήμη, η κοινή πολιτισμική μνήμη. Όπως άλλωστε σημειώνει ο Joël Candau: «είναι αδύνατο να διαχωρίσουμε τα στοιχεία εκείνα που συνδέονται με τις αναπαραστάσεις της ατομικής ταυτότητας από εκείνα που προέρχονται από τη συλλογική».⁸ Πολύ πριν από τον Candau, ο Maurice Halbwachs είχε ήδη διακρίνει δύο είδη μνήμης, την αυτοβιογραφική και την ιστορική: «η πρώτη στηρίζεται στη δεύτερη, αφού τελικά η ιστορία της ζωής μας είναι μέρος της ιστορίας γενικά. Η δεύτερη όμως είναι, φυσικά, πολύ εκτενέστερη της πρώτης».⁹

Η διασταύρωση του ατομικού και του συλλογικού, όταν γίνεται αντικείμενο της λογοτεχνίας, πραγματοποιείται μέσα από διαφορετικές αφηγηματικές αναπαραστάσεις. Στα έργα που θα παρουσιάσουμε η ιστορική και συλλογική μνήμη (παρ' όλη τη λογική ασυμβατότητα των όρων «μνήμη» και «ιστορία») τροφοδοτεί τη μυθιστορηματική και μυθοπλαστική γραφή, ενώ η αυτοβιογραφική και ατομική μνήμη, η οποία προφανώς αντλεί και από την ιστορική μνήμη, πραγματώνεται κυρίως μέσα από τον αυτοβιογραφικό και αυτο-αναφορικό λόγο, με κεντρικό άξονα την εξέλιξη της προσωπικότητας του συγγραφέα.

Ο Clément Lépidis, αποξενωμένος από τις ρίζες του, δημιουργεί μια εικόνα για τον κόσμο που τον περιβάλλει η οποία αποδεικνύει ότι η πολιτισμική ταυτότητα είναι συγχρόνως μια ανάγκη και μια φαντασιακή κατασκευή, σύμφωνα με τη γνωστή θεωρία του Benedict Anderson, που υποστηρίζει ότι «δεν υπάρχει κοινότητα παρά μόνο φαντασιακή».¹⁰ Τα άτομα φαντάζονται ότι είναι μέλη μιας ομάδας και παράγουν τις ανάλογες νοητικές αναπαραστάσεις της ομάδας αυτής. Ο Clément Lépidis δεν έζησε ποτέ στην Ελλάδα, ούτε άλλωστε στη Μικρά Ασία, ούτε μιλούσε ελληνικά. Η εικόνα που έχει για τη χώρα της μακρινής του προέλευσης προέρχεται από την οικογένεια και από τα

διαβάσματά του. Γεννημένος στην Belleville της Γαλλίας, «μητρόπολη στρατηγών και γιγάντων του παπουτσιού από τη Μικρά Ασία», δηλώνει στο αυτοβιογραφικό του μυθιστόρημα με τίτλο *La vie en chantier* ότι είναι γιος τσαγκάρη: «Από αταβισμό, δεν θα είμαι ποτέ τίποτε άλλο παρά τσαγκάρης, ακόμα και αν γράψω το βιβλίο του αιώνα».¹¹ Μεγαλωμένος στη Γαλλία, όλες του οι νεανικές μνήμες είναι δεμένες με τη χώρα αυτή, μοιράζεται τις ίδιες αναμνήσεις, τις ίδιες εμπειρίες, το ίδιο παρελθόν με τους Γάλλους συμπατριώτες του.¹²

Ο γιος του τσαγκάρη περιγράφει στην αυτοβιογραφία του τη ζωή του εργάτη και επικεντρώνεται στην προσωπική πορεία που ακολούθησε: Μέσα από αλλεπάλληλες επαγγελματικές αποτυχίες και διαρκή αναζήτηση εργασίας, η ανακάλυψη του Henry Miller τού έδειξε το δρόμο προς την πνευματική του αναγέννηση και υπήρξε το πλέον καθοριστικό γεγονός στην εξέλιξη της προσωπικότητάς του. Ήταν μια πρόσκληση απελευθέρωσης από τα ασφυκτικά δεσμά της καθημερινής βιοπάλης, γιατί ο Miller τον βοήθησε να αντιληφθεί «την ύπαρξη και το βάρος της αλυσίδας που όφειλε κάποτε να σπάσει».¹³ Με τον Henry Miller ο Lépidis ανακάλυψε τη χώρα των προγόνων του: «Διαβάζοντας τον Κολοσό του Μαρουσιού ξύπνησε μέσα μου η αποκοιμισμένη ψυχή των προγόνων, που ξαφνικά πετάχτηκαν μέσα από την ίδια μου την ύπαρξη σαν για να με ξαναγυρίσουν στις ρίζες μου».¹⁴ Είναι ωστόσο ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι η ανακάλυψη των προγόνων και της ελληνικής ρίζας, έτσι όπως περιγράφεται στην αυτοβιογραφία, δεν φαίνεται να επέδρασε με καθοριστικό τρόπο στην προσωπική του ολοκλήρωση, δεν φαίνεται να απάντησε στις εσωτερικές του αναζητήσεις, με δυο λόγια δεν βρήκε τελικά θέση στην αφηγηματική αυτή ανάμνηση της ζωής του. Η πνευματική του πορεία, έτσι όπως παρουσιάζεται στην αυτοβιογραφία του, παραμένει ξένη τόσο ως προς τις προγονικές ρίζες, που παραμένουν βυθισμένες στον πυθμένα της ιστορίας, όσο και ως προς το πολιτισμικό περιβάλλον της οικογένειάς του.

Αντίθετα, αν η αυτοβιογραφία του Clément Lépidis παρουσιάζει το κοινωνικό περιβάλλον του εργάτη και τις προσπάθειές του να απεγκλωβιστεί από το περιβάλλον αυτό, η ελληνικότητα της φαντασίας του αναδύεται μέσα από το μυθοπλαστικό του έργο. Όλα του τα μυθιστορήματα αναφέρονται στο παρελθόν της ελληνικής ιστορίας και τοποθετούνται στο Αιγαίο, στην Κύπρο και στη Μικρά Ασία. Οι ήρωές του είναι ένθερμοι πατριώτες, αφιερωμένοι στην προστασία της χώρας τους. Η ταυτότητά τους είναι στέρεα ριζωμένη στη γη των προγόνων, στους οποίους δεν παύουν να αναφέρονται. Τα λόγια του Αθανάσιου Διάκου «Έλληνας γεννήθηκα, Έλληνας θε να πεθάνω» αναγράφονται στη σελίδα τίτλου, στο βιβλίο *Frères Grecs*.¹⁵ Ο ήρωας του μυθιστορήματος *Le marin de Lesbos*,¹⁶ ένας Έλληνας από τη Μικρά Ασία, μια μέρα

σαλπάρισε για να πάει να αφήσει την τελευταία του πνοή ανάμεσα στους Έλληνες αδερφούς του: «Παρότι η τοπική διοίκηση με έκανε Τούρκο, και παρότι δεν ακολούθησα τους συμπατριώτες μου την ώρα της καταστροφής, η ιστορία δεν μου άλλαξε το αίμα. Σήμερα λυτρώνομαι και έρχομαι να πάρω τις τελευταίες μου ανάσες στον τόπο σας, και από δω και μπρος τόπο μου». ¹⁷ Η οξυμένη εθνική συνείδηση των μυθιστορηματικών ηρώων είναι συνδεδεμένη με τη γη, τη γη των προγόνων, τη γη των εκπατρισμένων. Και αυτό γιατί ο Lépidis μιλάει κυρίως για τη διασπορά, δηλαδή τους Έλληνες της Μικράς Ασίας και τους Έλληνες της Κύπρου. Δημιουργεί μια εικόνα ειδυλλιακή και συχνά αφελή για την προπατορική γη, σε ένα κείμενο που αγγίζει την εθνογραφία, σε μια προσπάθεια να περιγράψει τα ήθη και τις συνήθειες της Ανατολής και με έκδηλο στόχο να τραβήξει την προσοχή του γαλλικού κοινού.

Ο Clément Lépidis δεν έχει παιδικές αναμνήσεις και εμπειρίες από την Ελλάδα ή τη Μικρά Ασία, για να μπορέσει να συγκροτήσει μια ταυτότητα. Το μυθιστορηματικό του υλικό το αντλεί από τα ταξίδια του, όπως ακριβώς θα έκανε ένας Ευρωπαίος τουρίστας που επισκέπτεται μια ξένη χώρα. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι, σε αντίθεση με τον ήρωα του *Le Marin de Lesbos*, ο πηγεμός στην Ελλάδα δεν αποτελεί για τον Lépidis επιστροφή στον τόπο του. Είναι μια αναχώρηση, μια μετακίνηση και μια αλλαγή. Στο σιδηροδρομικό σταθμό, το Orient-Express έμοιαζε να του λέει: «Εκεί κάτω, μέσα από διαφορετικά χρώματα και μουσικές, σε περιμένει ένας διαφορετικός τρόπος ζωής και ένας διαφορετικός τρόπος σκέψης». ¹⁸ Η εικόνα που σχηματίζεται μέσα του είναι μια εικόνα πολιτισμικής ετερότητας, όπως συμβαίνει με κάθε ξένο που επιθυμεί να ανακαλύψει το φανταστικό χώρο των διαβασμάτων του. Ωστόσο, η εικόνα αυτή παραμένει επιφανειακή, αφού μεταφέρει κυρίως την αφέλεια των κοινωνικών και φολκλορικών στερεοτύπων του σύγχρονου μαζικού τουρισμού. ¹⁹ Χωρίς να έχει ο ίδιος ελληνική και κλασική παιδεία, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει και αντιλαμβάνεται τις αρχαίες τοποθεσίες αντλεί αποκλειστικά από την ανάγνωση του έργου του Henry Miller. Ο Clément Lépidis αντικρίζει τα αρχαία μνημεία μόνο μέσα από το βλέμμα του Αμερικανού συγγραφέα. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι η μνήμη του χώρου και η σχέση του ατόμου με τη συλλογική ιστορία και την πολιτισμική κληρονομιά είναι οι παράγοντες που κυρίως καθορίζουν την ταυτότητα μιας ομάδας. ²⁰ Ο Lépidis έχει μια μνήμη εκπατρισμένη, απομακρυσμένη από τις ρίζες, μια μνήμη φερμένη από γενιές μεταναστών και παραλλαγμένη μέσα από το φίλτρο ξένων πολιτισμών. Δεν πρόκειται εδώ να κριθεί η αληθοφάνειά της ούτε η, αμφίβολη άλλωστε, ακρίβειά της. Αν κάθε συλλογική ταυτότητα είναι πράγματι μια φαντασιακή κατασκευή, αποτελεσμα νοητικών αναπαραστάσεων και πνευματικών διεργασιών, ο φα-

νταστικός χώρος που δημιουργεί ο Lépidis στα μυθιστορήματά του, η εικόνα που δημιουργεί για τη χώρα της καταγωγής του αποκαλύπτουν τη δική του πολιτισμική ταυτότητα, που δεν είναι άλλο παρά αποτέλεσμα μιας πρόσμειξης πολιτισμών.

Στο αυτοβιογραφικό *Paris-Athènes* του Βασίλη Αλεξάκη²¹, η αναζήτηση ταυτότητας συνδέεται με τον πρωταρχικό παράγοντα της γλώσσας. Ο Βασίλης Αλεξάκης, συγγραφέας συγχρόνως ελληνόφωνος και γαλλόφωνος, εμφανίζεται να ταλαντεύεται ανάμεσα στις δύο γλώσσες, που κατοπτρίζουν τις δύο όψεις της ταυτότητάς του. Μέσα από τα φαινομενικά διάσπαρτα γεγονότα της αφήγησης και μέσα από το υπαρκτικό κενό που αναδύεται με ένταση σε όλη τη διάρκεια του κειμένου, ο συνεκτικός ιστός που νοηματοδοτεί το νήμα της ζωής είναι η διαλεκτική διαδρομή, συμπληρωματική και συγκρουσιακή ταυτόχρονα, από τη μια γλώσσα στην άλλη.²² Είναι μια διαδρομή που ξεκινάει μέσα στη σιωπή, μέσα από τη συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχει πια δυνατότητα έκφρασης, μέσα από την αδυναμία επιλογής ανάμεσα στις δύο γλώσσες: «Πέρασα ώρες και μέρες με τα μάτια καρφωμένα πάνω στη λευκή σελίδα χωρίς να κατορθώσω να γράψω ούτε μια λέξη: ήμουν ανίκανος να διαλέξω ανάμεσα στα ελληνικά και τα γαλλικά. Ήθελα να γράψω ακριβώς γι' αυτήν τη δυσκολία επιλογής, αλλά πώς να γράψεις χωρίς να επιλέξεις;».²³

Οι δύο γλώσσες προοδευτικά σκιαγραφούν δύο διαφορετικές αλλά εντελώς υποκειμενικές πραγματικότητες: την ελληνική και τη γαλλική πραγματικότητα του ίδιου ατόμου, οι οποίες αναπαριστούν τις δύο πλευρές της προσωπικής του ιστορίας, από τη μια την παιδική ηλικία και το οικογενειακό παρελθόν και από την άλλη το παρόν της νέας του οικογένειας σε μια ξένη κοινωνία: «Πώς μπορεί κανείς να διαλέξει ανάμεσα στη γλώσσα της μητέρας του και στη γλώσσα των παιδιών του;».²⁴ Η επιστροφή στο παρελθόν, στα χρόνια της παιδικής ηλικίας και η ιστορία των γονέων, σε μια παράλληλη αφήγηση με τη ζωή στο Παρίσι συντελούν ώστε τα σημασιολογικά πεδία των δύο γλωσσών να διευρυνθούν και τελικά να αποτυπώσουν δύο διαφορετικές πολιτισμικές πραγματικότητες. Το ατομικό γίνεται έτσι και συλλογικό με τη βοήθεια της υπαινικτικής δύναμης των λέξεων: «Να γράφεις στα γαλλικά όταν βρίσκεσαι στην Τήνο, να σκαλίζεις γαλλικές λέξεις μπροστά σε ένα τέτοιο τοπίο μού μοιάζει κάπως αφύσικο. Έχω την αίσθηση ότι ακολουθώ έναν πλάγιο δρόμο για να φτάσω σε πράγματα που βρίσκονται εδώ μπροστά μου. Τα γαλλικά δίνουν ένα διαφορετικό κλίμα, έχουν άλλο άρωμα. Είναι σαν μια γλώσσα-επισκέπτης. Τα πράγματα μιλούν μιαν άλλη γλώσσα, που ολοένα επιβάλλεται».²⁵

Ο συγγραφέας παραμένει αποξενωμένος τόσο από την ελληνική πραγματικότητα όσο και από τη γαλλική, την πραγματικότητα της

παιδικής του ηλικίας και την πραγματικότητα της ενηλικίωσής του. Η ελληνική γλώσσα είναι και αυτή αποξενωμένη τώρα πια, γιατί νέες και άγνωστες λέξεις έχουν προστεθεί στο λεξιλόγιό της.²⁶ Τελικά, ο Βασίλης Αλεξάκης μπροστά στην αδυναμία να επιλέξει ανάμεσα στις δύο γλώσσες, ανάμεσα στις δύο του ζωές, επιλέγει και τις δύο ταυτόχρονα και υποδηλώνει έτσι τη συμφιλίωσή του με τη Γαλλία, με την Ελλάδα και με τον ίδιο του τον εαυτό. Δημοσιεύει το τέταρτο μυθιστόρημά του, το πρώτο γραμμένο στα ελληνικά, το *Τάλγκο*,²⁷ και αρχίζει ο ίδιος να μεταφράζει τα μυθιστορήματά του από τη μια γλώσσα στην άλλη: «Είχα αποφασίσει να ζήσω με τις δύο μου ταυτότητες, να χρησιμοποιώ τότε τη μια γλώσσα και τότε την άλλη, να μοιράζω τη ζωή μου ανάμεσα στο Παρίσι και την Αθήνα... Δεν ήταν και τόσο μακρινό το ταξίδι από τη μια γλώσσα στην άλλη. Είχα μάλλον την εντύπωση ότι περπατούσα μέσα στον εαυτό μου»²⁸. Κι αυτό, γιατί τελικά «δεν είναι καθόλου απαραίτητο ν' αλλάξει κανείς χώρα για να αισθανθεί ξένος».²⁹

Το κεντρικό πρόσωπο στο μυθιστόρημα *La langue maternelle*³⁰ του Βασίλη Αλεξάκη διακατέχεται ακριβώς από το ίδιο συναίσθημα αποξένωσης απέναντι στις δυο χώρες. Ο ήρωας, Έλληνας σχεδιαστής που ζει στο Παρίσι, επιστρέφει στην Αθήνα για κάποιο διάστημα, συναντά παλιούς φίλους και περπατά στην πόλη σαν να ήταν ξένος. Το γράμμα «Ε» που υποτίθεται ότι είναι χαραγμένο σε μια επιγραφή, στο ναό του Απόλλωνα στους Δελφούς, γίνεται εμμονή που τον ωθεί στην αναζήτηση της σημασίας του. Η ανακάλυψη της κλασικής φιλολογίας στη βιβλιοθήκη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Αθήνα, οι διαφορετικές συνδηλώσεις που δημιουργούνται από τις λέξεις που ξεκινούν από έφιλον στα νέα ελληνικά, οι συγκρίσεις ανάμεσα στη γαλλική και την ελληνική κοινωνία, όπως επίσης και ο αυτοβιογραφικός τρόπος γραφής του μυθιστορήματος τοποθετούν τη *Μητρική γλώσσα*, στη συνέχεια του *Παρίσι-Αθήνα*, με τη διαφορά ότι στην αναζήτηση ταυτότητας του κεντρικού προσώπου εμπλέκεται τώρα και το αρχαίο ελληνικό παρελθόν.

Η αρχαία ιστορία, η ορθόδοξη παράδοση και η αδιατάρακτη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, απόδειξη της συνοχής και της συνέχειας του Ελληνισμού, αποτελούν μέσα από τον επίσημο λόγο στήριγμα για την εθνική ταυτότητα του σύγχρονου Ελληνισμού. Αρχαία απομεινάρια συναντούμε άλλωστε σε κάθε βήμα, σε ολόκληρη τη χώρα και η παρουσία τους είναι κομμάτι της σύγχρονης ελληνικής καθημερινότητας. Ο αυτο-προσδιορισμός της ταυτότητας ενός έθνους αντλεί μέσα από το παρελθόν, μέσα από την ιστορία του και χρησιμοποιεί ίσως και αυθαίρετα γενικευτικά χαρακτηριστικά, τα οποία διαδίδονται με τη σχολική εκπαίδευση, με τις επετειακές εθνικές γιορτές, με τις οργανωμένες επισκέψεις σε αρχαίες τοπο-

θεσίες, με δυο λόγια με μια σειρά καθημερινών γεγονότων, που τελικά συμβάλλουν στη διαμόρφωση κοινής συνείδησης και κοινής μνήμης ανάμεσα στα μέλη μιας εθνικής ομάδας. «Οι αρχαίοι δεν μας εγκατέλειπαν σχεδόν ποτέ, είχαν χίλιους τρόπους ν' ανακατεύονται στη ζωή μας, να μας θυμίζουν την ύπαρξή τους» γράφει ο Άρης Φακίνος στο βιβλίο του *Τα παιδιά του Οδυσσέα*.³¹ Με τον τρόπο αυτό θρησκεία, γλώσσα και ιστορία αναδύονται μέσα από το πιο μακρινό παρελθόν, αλλά συμμετέχουν στη σύγχρονη πραγματικότητα και συνεπώς στη συγκρότηση μιας συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας. Κι αυτό γιατί, για να θυμηθούμε και πάλι τον Maurice Halbwachs, «η μνήμη μας δεν στηρίζεται στην ιστορία που μαθαίνουμε αλλά στην ιστορία που ζούμε».³²

Στο Βασίλη Αλεξάκη η αναγωγή στις πηγές της αρχαίας ελληνικής σκέψης δεν κατορθώνει να αποδώσει την ουσία του σύγχρονου Ελληνισμού, την ουσία της ελληνικότητας. Πρόκειται τελικά για μια αναγωγή αμφισβήτησης που καταδικάζει την επίσημη δοξολογία της αρχαιότητας και τον τρόπο προσέγγισης των αρχαίων κειμένων έτσι όπως επιχειρείται στα σχολεία: «Η λατρεία του Θεού, όπως και των προγόνων, είχε έναν υποχρεωτικό χαρακτήρα. Μας μάθαιναν ότι δεν υπήρχε καμιά διακοπή ανάμεσα στην αρχαιότητα και τη χριστιανική εποχή, ότι η δεύτερη διαδέχθηκε ειρηνικά την πρώτη, ότι ήταν το φυσικό της επακόλουθο. Δεν μπορώ όμως να κοιτάζω τα αρχαία ερείπια σαν να ήταν οικογενειακά πορτρέτα, δεν με αναγνωρίζω μέσα σ' αυτά».³³

Πάνω στα ερείπια των Δελφών, σαν πάνω σε ναυαγισμένο πλοίο, ο κεντρικός ήρωας του βιβλίου, παρέα με φίλους του, Γάλλους αρχαιολόγους, οι οποίοι, συνεχίζοντας την παράδοση των συμπατριωτών τους ταξιδιωτών των προηγούμενων αιώνων, θλίβονται μπροστά στην εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας, που αποδεικνύεται κατώτερη των ρομαντικών κλασικών οραμάτων τους, η μυστηριώδης επιγραφή —που υποτίθεται ότι έκρυβε το μυστικό του αρχαϊκού ομφαλού— αποδεικνύεται και αυτή με τη σειρά της μια κακή ανάγνωση σύγχρονης επιγραφής, του προηγούμενου μόλις αιώνα: «Δεν θα βρούμε ποτέ την αρχέγονη πέτρα που συμβόλιζε το κέντρο του κόσμου, σκέφτηκα. Πρέπει να μάθουμε να ζούμε χωρίς αυτήν».³⁴ Στο σημείο αυτό η αναζήτηση των λέξεων που αρχίζουν από το γράμμα έφιλον σταματάει, με συμβολικό τρόπο, πάνω στον τάφο της μητέρας, με τη λέξη «έλλειψη».

Αν η αναγωγή στις κοινές ρίζες και στην κοινή γλώσσα αποτελεί θεμέλιο της εθνικής και συλλογικής ταυτότητας, ο Βασίλης Αλεξάκης, ένας εκπατρισμένος Έλληνας που έγινε πολίτης της Ευρώπης με τη θέλησή του, επιχειρεί την αμφισβήτηση της ισχύος τους, αλλά δεν κατορθώνει την κατάργησή τους. Δηλώνει με τον τρόπο αυτό ότι είναι άνθρωπος του παρόντος, παιδί των γονιών του και όχι των μακρινών προγόνων του, και δημιουργεί μια νέα σχέση με το κοινό παρελθόν: είναι η

σχέση που έχει κάθε Ευρωπαίος με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Η λέξη «έλλειψη» σημαίνει όμως και απώλεια. Απώλεια της μητέρας και απώλεια του παρελθόντος ταυτίζονται, για να σημάνουν την ετερότητα του ξεριζωμένου, καταδικασμένου να ζήσει χωρίς ρίζες, βυθισμένου σε ένα υπαρξιακό κενό, που δεν κατορθώνει πάντα να καλύψει με επιτυχία.

Ο Άρης Φακίνος, εκπατρισμένος στη Γαλλία την εποχή της δικτατορίας και αρνούμενος να επιστρέψει μετά το τέλος της, διατηρεί μια διαφορετική σχέση με το ιστορικό παρελθόν, η οποία οφείλεται κατά κύριο λόγο στην πολύ οξυμένη πολιτική του συνείδηση. Η ιστορία για το Φακίνο είναι το στήριγμα του παρόντος, ο ουσιαστικός τρόπος κατανόησής του. Η απώλεια της μνήμης, για το Φακίνο, είναι απώλεια της ταυτότητας, θέση που ανιχνεύεται με έμφαση σε όλα σχεδόν τα μυθιστορήματά του και τα αυτοβιογραφικά του κείμενα. Το *Κάστρο της μνήμης*³⁵ και η *Κλεμμένη ζωή*³⁶ είναι κατεξοχήν αφιερωμένα στον κίνδυνο να χαθεί η ιστορική μνήμη του ελληνικού λαού. Αποτελούν τα δύο πρώτα βιβλία μιας τριλογίας που ολοκληρώθηκε λίγο μετά τον πρόωρο θάνατό του με το *Όνομα του πρωτομάστορα Νικήτα*.

Ο Άρης Φακίνος αντλεί το μυθοπλαστικό του υλικό μέσα από τα ιστορικά γεγονότα, τα αυθεντικά τεκμήρια, την προφορική μαρτυρία και την προφορική παράδοση, με στόχο να παρουσιάσει τους αγώνες των Ελλήνων —που θα μπορούσαν να είναι και οποιοσδήποτε άλλος λαός— για τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης, της πολιτισμικής τους ταυτότητας και της γλώσσας τους. Τα απομεινάρια του πρόσφατου αλλά και του μακρινού παρελθόντος αποβαίνουν το μέσο για την αναζήτηση της ελληνικότητας, αλλά συγχρόνως αποκτούν ισχύ καθολικής πανανθρώπινης σημασίας. Ο Άρης Φακίνος, άνθρωπος της πολιτικής δράσης, καταδικάζει ξεκάθαρα στο έργο του την ιστορική λήθη, την απομάκρυνση από τις ρίζες και την αμφισβήτηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Η εμπειρία της μετοικεσίας και του εκπατρισμού μεταμορφώνεται σε μια ιδεολογική κατηγορία ενάντια στην κατάπτωση των ανθρώπινων αξιών και στη στέρηση της ελευθερίας. Για τον Άρη Φακίνο, ο ξεριζωμός είναι η συνειδητοποίηση της απομάκρυνσης και της αποστασιοποίησης και αποβαίνει το παράδοξο και ασφαλές μέσο για να διατηρηθούν οι επαφές με τις ρίζες και με την ίδια την ελληνικότητα. Αυτό είναι το θέμα του αυτοβιογραφικού κειμένου *Ο άνθρωπος που τάζε τα περιστέρια*³⁷. Εδώ η απομάκρυνση από τη χώρα, για πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους, ταυτίζεται με μια άσκοπη περιπλάνηση, που τελικά καταλήγει στην αδύνατη επιστροφή. Ο εκπατρισμένος δεν μπορεί να αναγνωρίσει πια τον τόπο που εγκατέλειψε. Ο ίδιος ο συγγραφέας σε διάλεξή του είχε εξηγήσει ότι πολλοί συγγραφείς που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας

προσπάθησαν να επιστρέψουν, αλλά τελικά συνειδητοποίησαν ότι δεν επέστρεφαν πουθενά.

Κατά έναν αντίστροφο τρόπο, ο Άρης Φακίνος στο μυθιστορηματικό του έργο καταδικάζει την απομάκρυνση. Στο βιβλίο του *Τα παιδιά του Οδυσσέα*, σε περίοδο έντονης πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα, τα παιδιά επαναλαμβάνουν τα λόγια των μεγαλύτερων τους: «Μακριά από την πατρίδα μας δεν θα επιζούσαμε παρά μονάχα όσο καιρό θα 'μεναν κολλημένοι στις ρίζες μας λίγοι σβόλοι από τη γη μας».³⁸ Η Οδύσσεια του Ομήρου όταν διαβάζεται σε καιρό εμφυλίου πολέμου καταδικάζει την απώλεια των παραδοσιακών αξιών και το τέλος των ιδεολογιών. Σε όλο το έργο του Άρη Φακίνου υπάρχει μια διαρκής και συμβολική προσήλωση στη γη των προγόνων αλλά και σε κάθε τεκμήριο της ιστορίας. Άλλωστε, μόνο η μνήμη και τα αυθεντικά τεκμήρια του παρελθόντος μπορούν να διατηρήσουν την ιστορική αλήθεια και την πολιτισμική ταυτότητα. Ο Άρης Φακίνος, εκπατρισμένος ο ίδιος, αφομοιώνει την ιδεολογική του ετερότητα και κοιτάζει την Ελλάδα από μακριά, για να συλλάβει την ιδιαιτερότητα της πολιτισμικής της ταυτότητας. Δεν πρόκειται για στείρο εθνικισμό αλλά για μια μάχη να σωθεί η παράδοση, θεμέλιο της ταυτότητας.

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι η εμπειρία του ξεριζωμού, εθελούσιου και επικριτικού, ακόμα και όταν καταδικάζει μια δυσάρεστη ιδεολογική και κοινωνική πραγματικότητα, από τη φύση της δεν μπορεί παρά να θέτει συνεχώς το ζήτημα της πολιτισμικής ταυτότητας και να καταδεικνύει ότι οι σχέσεις μας με την παράδοση είναι πάντα ζωντανές και καθοριστικές για τη διαδικασία αυτή.

Ο αυτοβιογραφικός λόγος και η μυθοπλασία αναπαριστούν τις δυο αλληλοσυμπληρούμενες πλευρές της αναζήτησης αυτής. Ο αυτοβιογραφικός λόγος, ως εσωτερίκευση της μνήμης της οικογένειας και των παιδικών χρόνων, ως συμπαγής και συγκροτημένη αναπαράσταση της ζωής ενός ανθρώπου, σκιαγραφεί την ταυτότητα του εκπατρισμένου συγγραφέα σε όλες του τις σχέσεις με τις σύγχρονες του εκδοχές της παράδοσης και με το κοντινό του κοινωνικό περιβάλλον. Παράλληλα, η μυθοπλασία, ως κατασκευή ενός φανταστικού πολιτισμικού χώρου, συμβάλλει στην αναζήτηση ταυτότητας, αναδεικνύοντας με κριτικό τρόπο τη σχέση του συγγραφέα με την ιστορία και τις αρχέγονες ρίζες, που από τη φύση τους διαφεύγουν από το πλαίσιο της προσωπικής του μνήμης. Η μυθοπλασία αποκτά έναν έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα, γιατί θεωρητικοποιεί τη σχέση με το παρελθόν και την ιστορία. Η διαρκής αυτή ανάγκη για κριτική επιστροφή στο παρελθόν, οικογενειακό, προσωπικό και ιστορικό, ατομικό ή και συλλογικό, μέσα από μια εσωτερικευμένη και υποκειμενική οπτική ή μέσα από ιδεολογική τοποθέτηση, τελικά υπογραμμίζει την ετερότητα του εκπατρισμένου.

Σημειώσεις

- ¹ Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στα γαλλικά, στο 16ο Διεθνές Συνέδριο της Διεθνούς Εταιρείας Συγκριτικής Φιλολογίας (AILC/ICLA) *Transitions et transgressions à l'âge du multiculturalisme* (Πρετόρια, 13-19 Αυγούστου 2000).
- ² Hélène Antoniadis-Bibicou, «À titre d'introduction sur la diaspora hellénique en France», στα *Πρακτικά του Σεμιναρίου που οργανώθηκε από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών: La Diaspora hellénique en France*, επιμ. Gilles Grivaud, Αθήνα, 2000, σελ. 6 (η μετάφραση δική μου). Για την έννοια της διασποράς βλ. επίσης Georges Drettas, «Des Grecs invisibles», ό.π., σελ. 15-18.
- ³ James Clifford, «Diasporas», *Cultural Anthropology* (Αύγ. 1994), σελ. 305. Αναφέρεται από τους Elazar Barkan et Marie-Denise Shelton (επιμ.) στην Εισαγωγή τους στο: *Borders, Exiles, Diasporas*, Stanford University Press, Stanford California, 1998, σελ. 3.
- ⁴ André Karatson – Jean Bessière, *Déracinement et Littérature*, Université de Lille III, 1982. Για μια γενική επισκόπηση της λογοτεχνίας της ελληνικής διασποράς στην Ευρώπη βλ. Venetia Balta, *Problèmes d'identité dans la prose grecque contemporaine de la migration*, L'Harmattan, Παρίσι, 1999.
- ⁵ Βλ. σχετικά Anna Tabaki, «Les intellectuels grecs à Paris (fin du XVIIIe début du XIXe siècle)» στο: *La Diaspora hellénique en France* ό.π., σελ. 39-53.
- ⁶ Οι δυο συγγραφείς, προσκεκλημένοι του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, περιέγραψαν τις συνθήκες που τους οδήγησαν μακριά από την Ελλάδα. Η διάλεξη του Άρη Φακίνου δόθηκε στις 13 Μαρτίου 1984 και του Βασίλη Αλεξάκη στις 11 Ιουνίου 1997. Οι μαγνητοφωνημένες διαλέξεις είναι ανέκδοτες και βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη του Γαλλικού Ινστιτούτου.
- ⁷ Joël Candau, *Mémoire et identité*, PUF, Παρίσι, 1998, σελ. 18.
- ⁸ Joël Candau, ό.π., σελ. 71.
- ⁹ Maurice Halbwachs, *La mémoire collective* (1950), κριτική έκδοση με επιμέλεια του Gérard Namer, éditions Albin Michel, Παρίσι, 1997, σελ. 99.
- ¹⁰ Benedict Anderson, *L'imaginaire national*, Παρίσι, La Découverte, 1996, σελ. 20.
- ¹¹ Clément Lépidis, *La vie en chantier. Roman autobiographique*, Παρίσι, Denoël, 1993, σελ. 11.
- ¹² Βλ. *La vie en chantier*, ό.π., σελ. 53.
- ¹³ *La vie en chantier*, ό.π., σελ. 59.
- ¹⁴ *La vie en chantier*, ό.π., σελ. 171.
- ¹⁵ Clément Lépidis, *Frères Grecs*, Littéra, 1995.
- ¹⁶ Clément Lépidis, *Le marin de Lesbos*, Παρίσι, Seuil, 1972, σελ. 20, 26, 27.
- ¹⁷ Clément Lépidis, *Le marin de Lesbos*, Παρίσι, Seuil, 1972, σελ. 20, 26, 27.
- ¹⁸ *La vie en chantier*, ό.π., σελ. 174.
- ¹⁹ Στο κείμενο της αυτοβιογραφίας του, η ελληνική περίοδος της ζωής του εισάγεται με μια αναφορά στο όνομα του Ωνάση, σε μια προσπάθεια προφανώς να πλησιάσει τον μέσο Γάλλο αναγνώστη χρησιμοποιώντας ένα ισχυρό και γνωστό σύμβολο της νεοελληνικής κοινωνίας.
- ²⁰ Βλ. Joël Candau, ό.π., σελ. 156 κ.ε.
- ²¹ Vassilis Alexakis, *Paris-Athènes*, Παρίσι, Seuil, 1989 / *Παρίσι-Αθήνα*, Εξάντας, 1993.

- ²² Βλ. σχετικά Georges Fréris, «Le dialogue interculturel de Vassilis Alexakis dans *Paris-Athènes*», στο: *Y a-t-il un dialogue interculturel dans les pays francophones?*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (Βιέννη, 18-23 Απριλίου 1995), *Cahiers Francophones d'Europe Centre-Orientale*, 5-6 (1995), σελ. 387-398.
- ²³ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 10.
- ²⁴ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 37.
- ²⁵ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 77.
- ²⁶ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 191.
- ²⁷ Βασίλης Αλεξάκης, *Τάλγκο*, 1982 / *Talgo*, Παρίσι, Seuil, 1982. «Το μυθιστόρημα αυτό βγήκε πρώτα στην Αθήνα. Με συμφιλιώσε με την Ελλάδα και με τον εαυτό μου. Μου επέστρεψε την ελληνική μου ταυτότητα...», *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 193.
- ²⁸ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 193.
- ²⁹ *Paris-Athènes*, ό.π., σελ. 211.
- ³⁰ Vassilis Alexakis, *La langue maternelle*, Paris, Fayard, 1995· και στα ελληνικά, *Η μητρική γλώσσα*, Εξάντας, 1995. Βλ. βιβλιοπαρουσίαση από το Γιώργο Φρέρη στο περιοδικό *Ανιχνεύσεις* 12 (Μάρτιος 1996), σελ. 100-101.
- ³¹ Άρης Φακίνος, *Τα παιδιά του Οδυσσέα*, Καστανιώτης, 6η έκδοση, 1997, σελ. 15.
- ³² Maurice Halbwachs, ό.π., σελ. 105.
- ³³ *La langue maternelle*, ό.π., σελ. 179, 326-327.
- ³⁴ *La langue maternelle*, ό.π., σελ. 334-335.
- ³⁵ Άρης Φακίνος, *Το Κάστρο της μνήμης*, Καστανιώτης, 1993. Πρωτοδημοσιεύτηκε στα γαλλικά με τον τίτλο: *La citadelle de la mémoire*, Fayard, Παρίσι 1992.
- ³⁶ Άρης Φακίνος, *Κλεμμένη ζωή*, Καστανιώτης 1995. Κυκλοφόρησε την ίδια χρονιά στη Γαλλία με τον τίτλο: *La vie volée*, Παρίσι, Seuil, 1995.
- ³⁷ Το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στα γαλλικά με τον τίτλο: *L'homme qui donnait aux pigeons*, Παρίσι, Seuil, 1980.
- ³⁸ Άρης Φακίνος, *Τα παιδιά του Οδυσσέα*, ό.π., σελ. 7.

Résumé

Ourania POLYCANDRIOTI: *Mémoire et identité. Observations sur certains textes de la diaspora grecque en France au XXe siècle*

L'émigration des Grecs à l'étranger date depuis très longtemps et constitue une des caractéristiques de l'histoire grecque moderne. Due à des raisons politiques, économiques et sociales, l'histoire et la physiognomie spécifiques de chaque émigration est étroitement liée à l'histoire et à l'identité du pays même.

La France et plus particulièrement Paris, capitale cosmopolite, devint un pôle d'attraction pour les Grecs, surtout les intellectuels, dès le XIXe

siècle. La réception de la culture française en Grèce, rendue possible grâce aux activités de la diaspora hellénique, son influence sur la littérature, la réappropriation de la culture grecque classique à travers l'œuvre des hellénistes français ont largement contribué à la formation d'une culture et d'une identité nationales.

Cependant, l'expression artistique et littéraire des Grecs vivant en France au XXe siècle, devient le lieu par excellence d'échanges culturels d'un ordre différent. En agissant et en écrivant en tant qu'individus d'origine minoritaire, au sein d'une société hôte qui les accueille, ils demeurent cependant porteurs d'une tradition et d'une culture ethniques. Expatriés volontairement ou involontairement, des réfugiés politiques, ou des gens de lettres insatisfaits et frustrés des conditions politiques et culturelles en Grèce, ils marquent la suite de la diaspora du XIXe siècle. Les résistances culturelles de la diaspora contemporaine s'affaiblissent considérablement, au détriment même de la langue maternelle, sans pour autant toujours mener à la dénégaration de l'identité nationale.

Le présent article se propose d'examiner la fonction de la mémoire historique et la quête d'une identité culturelle à travers l'œuvre littéraire des Grecs vivant ou ayant vécu en France et en écrivant soit en langue grecque soit en langue française (Clément Lépidis, Vassilis Alexakis et Aris Fakinos).

